

Ποιμαντική προσέγγιση του Μυστηρίου του Γάμου*

α'

Του Άλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου
Καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών

Εννοιολογικά πλαίσια

Ἡ ἀ ἦταν χρήσιμο, ξεκινώντας τὴ σημερινή μας εἰσήγηση, νὰ ἐμβαθύνουμε γιὰ λίγο στὸν τίτλο τῆς: *Ποιμαντικὴ προσέγγιση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου*. Αὐτὴ ἡ προσέγγιση χαρακτηρίζεται ὡς ποιμαντικὴ, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἐγγράφεται στὴ βασικὴ φροντίδα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν γάμο καὶ τὴν οἰκογένεια ὄντας μίᾶ *πτυχὴ τῆς ποιμαντικῆς γάμου καὶ οἰκογενείας*. Ἡ τελευταία γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε συνιστᾶ καὶ αὐτὴ μίᾶ οὐσιαστικὰ μεγαλύτερη *πτυχὴ τῆς Ποιμαντικῆς τῆς Ἐκκλησίας μας*, καὶ ἀσκεῖται μὲ διάφορες μορφές. Τί εἶναι ὁμως Ποιμαντικὴ; Εἰς τί συνίσταται τὸ ἔργο τῆς; Ἐὰν πρέπει νὰ ξεκινήσουμε ἀπ' αὐτὸ γιὰ νὰ κατανοήσουμε στὴ συνέχεια τίς ἐπὶ μέρους μορφές τῆς.

Ἐργο τῆς Ποιμαντικῆς στὴν οὐσία τῆς εἶναι ἡ συγκρότηση τῆς Μιᾶς Ποίμνης ὑπὸ τὸν ἕνα Ποιμένα ἢ μὲ ἄλλα λόγια ἡ οἰκοδόμηση τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ διαβεβαίωση τοῦ ἴδιου τοῦ Κυρίου μας «*πύλαι Ἰερουσαλὴμ οὐ κατισχύουσιν αὐτῆς*» (δὲν θὰ τὴν καταβάλουν· Ματθ. ιστ', 18). Αὐτὴ ἡ Ποιμαντικὴ σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἶναι συνάμα *τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν*. Ἡ προσπάθειά τῆς ἔγκειται στὸ νὰ ὀδηγήσει «*τὸ πολυτροπώτατον καὶ ποικιλώτατον ζῶον*», ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, στὴ μοναδική

ποίμνη ὑπὸ τὸν ἕνα Ποιμένα, νὰ τὸν ἐντάξει, δηλαδή, καὶ νὰ τὸν συντάξει στὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ποὺ εἶναι σύναξη καὶ κοινωμία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.

Σ' αὐτὴ τὴν Κοινωμία εἶναι καλεσμένοι ὅλοι νὰ προσληφθοῦν καὶ νὰ σωθοῦν. Καθότι «*τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον*». Ἄς μὴ μᾶς διαφεύγει ὅτι ἀπώτερος στόχος αὐτῆς τῆς Διαποιμάνσεως εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἡ σῶα καὶ ἀσφαλὴς ἐπιστροφή στὴν ἀγκάλη τοῦ Θεοῦ Πατέρα ἢ ὅπως πολὺ ὠραῖα τὸ διατυπώνει ἡ εὐχὴ τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου «*...ὅπως καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν θεῖαν καὶ ἀπέραντον στοργὴν*».

Τώρα, ἔχοντας δώσει κάποιες ἐξηγήσεις ὡς πρὸς τὴν Ποιμαντικὴ μπορούμε νὰ ἐπανέλθουμε γιὰ λίγο σὲ μίᾶ εἰδικὴ μορφή διαποιμάνσεως, τὴν Ποιμαντικὴ Γάμου καὶ Οἰκογενείας.

Ἡ Ποιμαντικὴ Γάμου καὶ Οἰκογενείας τί μπορεῖ νὰ σημαίνει, τί ἐπιδιώκει; Οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ἐπιδιώκει τὴν περιχώρηση τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας, τὴ σύναξή τῆς μέσα στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ μικρὴ ἐκκλησία, ὅπως δηλαδή χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἱερὰ παράδοση ἢ οἰκογένεια: «*καὶ ἡ οἰκία ἐκκλησία ἐστὶ μικρὰ*» (ἰ. Χρυσόστομος), καλεῖται ν' ἀνοιχτεῖ στὶς διαστάσεις τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας. Νὰ καλλιεργήσει δηλαδή τὴν ἐνότητα, τὴν ἀγιότητα, τὴν καθολικότητα.

* Εἰσήγηση στὸ Δ' Πανελλήνιο λειτουργικὸ συμπόσιο στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων μὲ θέμα: «*Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν*»: Ο ΓΑΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ (2-6 Νοεμβρίου 2002, Προκόπιον Εὐβοίας).

τα και την ἀποστολικότητα, γνωρίσματα τῆς Ἐκκλησίας πού θά τήν κάνουν ν' ἀναπτυχθεῖ σέ ὄλα τὰ μήκη καί τὰ πλάτη της καί νά βρεῖ τὸ στίγμα της καί νά γίνεῖ θεολογικός τόπος, κατοικητήριο τῆς Ἁγίας Τριάδος. Παράλληλα, καλεῖται νά γίνεῖ τόπος καρποφορίας τῆς Ἀγάπης, γι' αὐτὸ ὁ γάμος ὀνομάζεται καί «μυστήριον ἀγάπης», μιᾶς ἀγάπης πού γίνεται τελειότερη καθημερινά.

Αὐτὲς οἱ δύο θεμελιώδεις ἔννοιες μιᾶς Θεολογίας τοῦ Γάμου καί τῆς Οἰκογενείας ὡς μικρῆς ἐκκλησίας καί ὡς μυστηρίου ἀγάπης τροχιοδρομοῦν μία Ποιμαντική τοῦ Γάμου καί τῆς Οἰκογενείας, ἡ ὁποία θά βοηθήσει αὐτὰ τὰ δύο μεγέθη νά γίνουν αὐτὸ πού στήν οὐσία τους εἶναι, μετὰ τῆ Χάρη τοῦ Θεοῦ καί τὴς ἐνέργειας Θεοῦ καί ἀνθρώπων. Τὸ ὄν τῆς Ἐκκλησίας γίνεται δέον, ὄχι μόνου ὡς ὀφειλή, ὡς χρέος, ὡς πρέπει ἀλλ' ὡς ἀνάγκη· δεῖ δέ. Ἡ ὄντολογία τοῦ γάμου καί τῆς οἰκογενείας εἶναι δυναμική, ἐνεργητικὴ ὄντολογία. Θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι βαθειὰ ἀνθρώπινη ἀνάγκη καί πόθος, ἐν πολλοῖς ἀκόρεστος, καί κραυγὴ ἐκ βαθέων, ἔτσι ὅπως ὁ ποιητὴς τὸ συνέλαβε καί τὸ ἐξέφρασε ἀναφωνώντας: «ἀγάπη πού ναι ἡ ἐκκλησιά σου, βαρέθηκα πιά στὰ μετόχια» (Γ. Σεφέρης).

Αὐθόρμητα μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ μία φράση τοῦ Μ. Βασιλείου πού εἶχα χρησιμοποήσει πρὶν τριάντα χρόνια στὴ διατριβή μου γιὰ τὴν «Ποιμαντικὴ Προετοιμασία τῶν μελλονύμφων». Ἡ φράση αὐτὴ ἐκφράζει μιὰν ἀπορία ἴσως, ὄχι τόσο ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαῖότητα τῆς ἀγάπης, ὅσο ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού μπορεῖ νά κατορθωθεῖ: «ὅτι μὲν γὰρ χρῆ ἀγαπᾶν ἀκηκόαμεν, πῶς δ' ἂν τοῦτο κατορθωθεῖ μαθεῖν ἐπιζητοῦμεν» (PG 31, 208 B).

Μὲ ὄλα αὐτὰ θέλω νά τουίσω, ὅτι οἱ δύο ἔννοιες πού ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία δίνει πιὸ πάνω, στοιχειοθετοῦν γενικὲς γραμμὲς κατευθύνσεως καί σήματα πορείας γιὰ τὸ δρόμο πού βαδίζουν στὸν γάμο τους δύο νεώτεροι ἢ μεγαλύτεροι στὴν ἡλικία ἀνθρώποι, ὥστε ὅπως λέει καί ὁ ποιητὴς «ῶμο τὸν ῶμο οἱ δυὸ μαζί ν' ἀντέχουνε τὸ βᾶρος ἀπὸ τὰ μελλούμενα» (Ὁδ. Ἐλύτης). Αὐτὰ τὰ μελλούμε-

να εἶναι πού ἀνησυχοῦν, τὸ μέλλον γενέσθαι.

Ἡ εἰσήγησή μας ἐγγράφεται σ' ἕναν χῶρο τομῆς Ποιμαντικῆς καί Λειτουργικῆς, στὸ ὁποῖο διακρίνονται πτυχὲς μιᾶς Λειτουργικῆς Ποιμαντικῆς. Οἱ δομὲς τῆς λατρείας, ὡς γνωστό, εἶναι κατ' ἐξοχὴν δομὲς ποιμαντικὲς, μετὰ τὴν ἔννοια ὅτι ὄχι μόνου πλαισιώνουν ποιμαντικὲς δραστηριότητες ἀλλὰ εἶναι καί οἱ ἴδιες ποιμαίνουσες. Ἄλλωστε, κάθε ἐκκλησιαστικὴ δραστηριότητα... ἔχει τὴν ποιμαντικὴ της διάσταση ἢ πτυχὴ, τὴν ὁποία κατὰ προτεραιότητα πρέπει νά διερευνήσῃ, νά ἐκμεταλλευτεῖ καί νά ἀναπτύξῃ ἡ Ποιμαντικὴ Θεολογία.

Καί ἐδῶ θά ἤθελα νά προσέξουμε τὴ γενικὴ πτώση πού περιέχεται στὸν τίτλο τῆς εἰσηγήσεως: Ποιμαντικὴ προσέγγιση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Μὲ ποιά ἔννοια θά ἐκληφθεῖ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου; Νομίζω ὅτι οἱ μέχρι τώρα εἰσηγήσεις ἐκάλυψαν καί σχεδὸν πρέπει νά ἐξήντησαν ὅλες τὶς πτυχὲς τοῦ Μυστηρίου τοῦ γάμου «ὡς ἱερᾶς τελετῆς, διὰ τῆς ὁποίας μεταδίδεται ἡ θεία χάρις». Τὸ πρόγραμμα τοῦ συμποσίου καί οἱ ἐκλεκτοὶ ὁμιλητὲς τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Ἡ κανονικὴ καί πολιτειακὴ πλευρὰ ἐπλασιώσαν καί οἱ δύο τὸ γάμο ὡς «κοινωνία θεοῦ τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου» (Μοδεστίνος).

Σ' ἐμᾶς ἴσως ἀπομένει νά διευκρινήσουμε κάποια «ὑπόλοιπα» νοήματος καί νά εἰσέλθουμε στὰ ἐνδότερα τοῦ μυστηρίου καί ὄχι ὑπὸ τὴν στενὴ λειτουργικὴ ἢ δογματικὴ του ἔννοια. Μυστήριον γενικὰ μπορεῖ νά εἶναι κάτι «τὸ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην ἔρευναν καὶ ἀντίληψιν κείμενον» π.χ. τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς ἢ «τὸ ἄξιον ἀπορίας: εἶναι μυστήριον πῶς ἐγινεν αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος πλούσιος». Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἂν θέλουμε νά κυριολεκτήσουμε, χρησιμοποιοεῖ καί ὁ ἱ. Χρυσόστομος τὴν ἔννοια τοῦ μυστηρίου στὸ γάμο, ὅταν λέγει «ἰδοὺ πάλιν ἀγάπης μυστήριον» τοποθετώντας τὸ μυστήριον στὴν ἀγάπη, γιὰτὶ ἀλλιῶς θά παρέμενε ἀνεξήγητη καὶ ἀνερμήνευτη ἢ προσκόλλησι καὶ ἡ ἀγάπη μιᾶς μικρῆς κοπέλλας πού παρεδίδοτο στὸν ἄνδρα καὶ παρέμενε σ' αὐτὸν ἐγκαταλείποντας τοὺς

γονείς της με τους οποίους την συνέδεαν τόσοι ισχυροί δεσμοί μέχρι τότε.

Για τον άνθρωπο παραμένει πράγματι μυστήριο, παράδοξο, πώς ενώ στην Π.Δ. ο γάμος των ανθρώπων συμβολίζει την αγάπη και τη σχέση του Θεού προς τον Ισραήλ, στην Κ.Δ. η αγάπη του Χριστού προς την Έκκλησία αποτελεί το πρότυπο (την εικόνα) της αγάπης του άντρα προς την γυναίκα. Είναι αυτό που έχουμε χαρακτηρίσει άλλοτε ως *έναλλακτικότητα των μοντέλων*. Τύπος, πρότυπο του γάμου και της οικογένειας είναι η Έκκλησία, άρα και αξιομίμητη. Παράλληλα, όμως, ο γάμος *«μυστήριον έστι και τύπος μεγάλου πράγματος»*. *«Της Έκκλησίας τύπος έστι και του Χριστού»* (ι. Χρυσόστομος). Φθάνει μάλιστα μέχρι του σημείου να υποστηρίζει ότι, όταν ο άνδρας και η γυναίκα συνέρχονται, *«όταν δέ συνίωσιν ούκ εικόνα άψυχον, ουδέ εικόνα τινός των επί της γης, άλλ' αυτού ποιούντες του Θεού»*, έξεικουίζουν τον ίδιο το Θεό. Ο Άνδρέας Λίτος στα *«Φωτογράφοι»* του (ποιήματα), στον τελευταίο στίχο του ποιήματος *«Γάμος»*, καταλήγει: *«Κι η άγια μείξη μας εικόνα του Θεού»*.

Περιχώρηση και προσοικείωση

Έπανερχόμενοι στις δύο ένότητες στις οποίες αναφερθήκαμε πιο πάνω του άνδρα - γυναίκας και Χριστού - Έκκλησίας διαπιστώνουμε πώς η μία ένότητα περιχωρεί την άλλη. Το μυστήριο της ένωσης του άνδρα με τη γυναίκα προσβλέπει στο μέγα μυστήριο (*«έγώ δέ λέγω εις Χριστόν και εις την Έκκλησίαν»*), μυστικό και αίνιγμα ταυτόχρονα, που χαρακτηρίζεται στην ορθόδοξη παράδοση όπως είδαμε ως *«μυστήριο αγάπης»*.

Ζώντας ο άνδρας και η γυναίκα μέσα στο γάμο, που είναι μυστήριο αγάπης, καλούνται να ανοιχτούν στις διαστάσεις της Έκκλησίας και να οικοδομήσουν μαζί τη μικρή τους Έκκλησία. Αυτό το άνοιγμα είναι μια ενδιαφέρουσα πρόταση που μπορεί να χαράξει πολλούς δρόμους στο χώρο της οικο-

γένειας. Σ' αυτή την περιοχή ζωής, η Έκκλησία πραγματώνει με ιδιαίζοντα τρόπο τα χαρακτηριστικά του έαυτού της και το ζευγάρι καλείται να αναδειχθεί σε πολυδιάστατη οντότητα. Τουτό συνιστά ένα ολόκληρο πρόγραμμα ζωής. Ένα πρόγραμμα όχι θεωρητικό αντίθετα, έχει πολλές έμπλοκές στην προσωπική ζωή του ζευγαριού αλλά και στις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους.

Αυτό το άνοιγμα - έπίτευγμα δεν είναι κάτι που έπιτυγχάνεται σε μία και μόνη στιγμή, *«άπαξ δια παντός»*, που συντελείται αυτόμάτως με την ανάγνωση μιας έκκλησιαστικής ακολουθίας, ούτε έξαρτάται μόνο από τις διαθέσεις των δύο. Είναι πρόγραμμα ζωής, όπως ανέφερα και έργο ζωής μακροπρόθεσμο, το οποίο δεν τελειώνει ποτέ και πουθενά και η αρχή του πρέπει να βρίσκεται πολύ πριν από το σημείο που μοιάζει σημείο έκκινήσεως. Είναι, δηλαδή, άγώνας, όπως έλεγε ο αρχαίος σοφιστής Άντιφών: *«μέγας γάρ άγων γάμος ανθρώπων»*, μέγας άγώνας ο γάμος για τον άνθρωπο. Πρόκειται δηλαδή για αγωνιστική κινητοποίηση, όπου πρέπει να έπιτύχουμε όρισμένα πράγματα. Είναι άγώνας που δεν έχει μόνο διεκδικήσεις και δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις.

Η θεολογική αυτή αλήθεια δεν παραμένει γράμμα κενό, χωρίς ανταπόκριση από την πλευρά των πιστών. Αυτή η θεολογία γίνεται μία αλήθεια ένσαρκωμένη και βιωμένη κατά πρώτον στην ύπαρξη των *έγγάμων αγίων*. Ολόκληρη η ιστορία της Έκκλησίας και ιδιαίτερα η ορθόδοξη αγιολογία μας κάνει να δούμε πώς ο γάμος τους έγινε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο *«τόπος θεολογίας»* και θεοφανείας. Κατά τη διάρκεια όλων των αιώνων την ποιμαντική πράξη της Έκκλησίας άπασχόλησε το να δείξει στα ζευγάρια αυτό το δρόμο συνοδεύοντάς τα στις πολλαπλές σχέσεις, στις οποίες έπρεπε να ανοιχτούν. Η αλήθεια στην Έκκλησία προτείνεται πάντα για να βιωθεί. Γι' αυτό ο γάμος και η οικογένεια συνιστούν ένα κατεξοχήν αντικείμενο έκκλησιαστικής δια-

ποιμάνσεως. «Σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός της», ἡ μικρὴ Ἐκκλησία ἐνσωματώνεται στὴν Ἐκκλησία σὰν ἓνα ζωντανό κύτταρο. Ξαναβρίσκεται ἔτσι στὸ φυσικό της πλαίσιο αὐξήσεως καὶ προωθήσεως. Μὲ τὴν ἔνταξή της στὸ μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας, μέσῳ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου, ἡ μικρὴ ἐκκλησία ἀναπτύσσεται καὶ αὐξάνει μέσα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ζωοποιεῖται ἀπὸ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὸ ζευγάρι ἔχει ἔτσι τὴ δυνατότητα νὰ προχωρεῖ μέρα μὲ τὴ μέρα στὴν *πνευματικὴ του ζωὴ* ποὺ δὲν εἶναι μιὰ ζωὴ ἐξαὐλωμένη ἀλλὰ βιώνεται κατενώπιον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ διατηρεῖ ἀσφαλῆ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς κατὰ παράδοσιν ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Συμμετέχουν στὴν εὐχαριστιακὴ καὶ λατρευτικὴ ζωὴ, ἀσκοῦνται σὲ ὅλο τὸ εὖρος τοῦ ἀνθρώπινου δυναμισμού τῶν ἀρετῶν ἔχοντας συναίσθηση τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Ἔχουν ἐξάλλου συνείδηση τοῦ σχετικοῦ καὶ ὄχι ἀπόλυτου χαρακτήρα τοῦ δεσμοῦ τους καὶ προγεύονται τὴ Βασιλεία. Δὲν ἀφήνουν δηλαδή καμιὰ πλευρὰ ἀκαλλιέργητη. Οὔτε τὴν *λειτουργική, μυστικὴ* πλευρὰ, οὔτε τὴν *ἀσκητικὴ, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν ἐσχατολογικὴ* πλευρὰ.

Μποροῦν ἀκόμα νὰ οἰκειοποιηθοῦν τὶς ἀρχές τῶν λεγομένων *μοναχικῶν ἀρετῶν*: τῆς *ὑπακοῆς* ὡς ὑπακοῆς στὴν καθημερινότητα, τῆς *παρθενίας* ὡς σωφροσύνης, τῆς *ἀκτημοσύνης* ὡς πτωχείας ἐν Πνεύματι. Εἶναι εὐνόητο ὅτι μέσα σ' ἓνα τέτοιο πνευματικὸ κλίμα ὅλες οἱ πτυχές τῆς ἔγγαμης ζωῆς: κοινωνικές, βιολογικές, ἔρωτικές κ.λπ. καθαγιαζοῦνται στὴν πληρότητά τους.

Ἀσφαλῶς ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε, ἂν αὐτὸ τὸ «πολυδιάστατο ἄνοιγμα» τοῦ ζευγαριοῦ συνιστᾶ πραγματικὰ *πρόωθηση ἢ ἐπιβάρυνση*.

Τὸ ἐγχείρημα εἶναι δύσκολο, οἱ στόχοι δὲν ἔχουν τέλος. Πῶς νὰ θέσεις στὴν πράξη τὴν ἐνότητα, τὴν ἀγιότητα, τὴν καθολικότητα καὶ τὴν ἀποστολικότητα τοῦ γάμου σου καὶ τῆς οἰκογενείας σου; Δεσμεύσαι σ' ἓνα ἔργο ποὺ οἱ στόχοι του εἶναι ἀπεριόριστοι.

(συνεχίζεται)

Ὁ λόγος τῶν Πατέρων

Ἀπὸ τὴν Ἀποστολικὴ Διακονία, τὸν ἐπίσημο ἐκδοτικὸ φορέα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ μὲ τὴν ἐπιμέλεια εἰδικῶν ἐρευνητῶν, ἐκδίδονται καὶ κυκλοφοροῦν τὰ ἅπαντα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων.

Ἡ ἐκδοτικὴ αὐτὴ σειρά, μὲ τὴ συνομογραφία ΒΕΠΕΣ, ἀποτελεῖ θαυμάσιο βοήθημα γιὰ Θεολόγους καὶ Φιλολόγους ἐρευνητές, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσει τὸν πλοῦτο καὶ τὴ μοναδικὴ σοφία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας.

Μέσα ἀπὸ τὰ θαυμάσια αὐτὰ κείμενα, ὁ πατερικὸς λόγος βαθύτατα θεολογεῖ πλήρης θεοῦ φωτισμοῦ καὶ ἀγιοπνευματικὴ χάρη. Ἐκφράζει τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο, παρηγορεῖ, νουθετεῖ, φωτίζει, ἐνισχύει, ἐνδυναμώνει καὶ γαληνεύει τὴν ψυχὴ, καὶ προσφέρει λύσεις στὰ καθημερινὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς ὁ πατερικὸς λόγος ἐρμηνεύει, ἀναλύει, σχολιάζει, καθιστᾶ ζωὴ τὸ λόγο τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ἡ σειρά αὐτὴ εἶναι μοναδικὴ γιὰ τὰ καθαρῶς ἐπιστημονικά της κριτήρια, τὴν πληρότητα καὶ τὴν ἐπιμελημένη ἐργασία. Στὸν πρῶτο τόμο τῶν ἔργων ἐκάστου Πατρὸς ὑπάρχει σχετικὴ εἰσαγωγή καὶ στὸ τέλος ἐκάστου τόμου παρατίθενται πίνακες τῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καθὼς καὶ πίνακες θεμάτων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, χρήσιμοι γιὰ τὴν καλύτερη ἀξιοποίηση τοῦ περιεχομένου τοῦ τόμου.

Ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία εὐρίσκεται στὴν εὐχάριστη θέση νὰ πληροφορήσει τοὺς καθηγητές καὶ τοὺς φοιτητές ὅτι γι' αὐτοὺς μόνον κάμνει μίαν μοναδικὴ προσφορὰ τῆς σειρᾶς ΒΕΠΕΣ ἀπὸ τὸν τόμο 1-77, προκειμένου νὰ τοὺς προμηθευθοῦν εὐκολότερο (κυκλοφοροῦν καὶ εἶναι ὑπὸ ἔκδοση οἱ τόμοι 78, 79, 80, 81, 82). Ἡ πραγματικὴ τιμὴ ἐκάστου τόμου εἶναι 18 € καὶ προσφέρεται μόνο στὴ τιμὴ τῶν 3 €. Εἶναι μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ ἀποκτήσουν οἱ καθηγητές καὶ οἱ φοιτητές αὐτὸν τὸν πολῦτιμο θησαυρὸ καὶ νὰ κοσμήσουν ὄχι μόνο τὴ βιβλιοθήκη τους, ἀλλὰ νὰ πλουτίσουν καὶ τὶς γνώσεις τους μὲ τὰ μοναδικὰ καὶ ἀνεπανάληπτα αὐτὰ πατερικὰ κείμενα.

Ποιμαντική προσέγγιση τοῦ Μυστηρίου τοῦ Γάμου*

β'

Τοῦ Ἀλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ποιμαντική συμπαράσταση καὶ πλαισίωση

Σ' αὐτὴ τους τὴν προσπάθεια, νὰ θέσουν, δηλαδή, οἱ πιστοὶ σὲ πράξη στὸ γάμο τους αὐτοὺς τοὺς στόχους ποὺ δὲν ἔχουν τέλος καὶ εἶναι ἀπεριόριστοι δὲν εἶναι μόνοι ἢ δὲν πρέπει νὰ αἰσθάνονται μόνοι. Πρέπει νὰ αἰσθανθοῦν ὅτι στὸν μεγάλο ἀγῶνα τους γιὰ τὸ Μέγα Μυστήριό τους πλησιάζει, τοὺς προσεγγίζει ποιμαντικὰ ἢ Ἐκκλησία, ἢ Μεγάλη Οἰκογένεια. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι πρέπει νὰ προσεγγίζουν ποιμαντικὰ τὸν ἴδιο τὸ γάμο τους. Θὰ ἔλεγα, ὅτι τόσο οἱ ποιμένες ὅσο καὶ οἱ ποιμαινόμενοι πλησιάζουν τὸ γάμο καὶ ἀντιμετωπίζουν τὶς καταστάσεις καὶ τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν μὲ τὴ μέθοδο τῶν διαδοχικῶν προσεγγίσεων. Ἀρκεῖ καὶ οἱ δύο, ποιμένες καὶ ζευγάρια, νὰ ἔχουν τὴ συναίσθηση ὅτι συνοδεύονται μὲ ἀγάπη ἀπὸ τὸν ἐγγίζοντα καὶ συμπορευόμενο μὲ αὐτοὺς Κύριο. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ τῆς παραστάσεως, τῆς συν-χωρήσεως καὶ τῆς παρουσίας τοῦ Ἀναστάσιου στὴ ζωὴ τους θὰ τοὺς ὀδηγεῖ στὴν ὑπέρβαση ἀμφιβολιῶν καὶ δυσκολιῶν.

Ἀπαιτεῖται, συνεπῶς, μία διττὴ ἢ τριττὴ ποιμαντικὴ προσέγγιση σήμερα. *Ποιμενοκεντρικὴ* ἐκ μέρους τῶν ποιμένων μὲ πρωτοβουλία, δηλαδή, τῆς ποιμαινούσης Ἐκκλησίας δημιουργία καταλλήλων δομῶν γιὰ τὴ συμπαράσταση σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας. *Ποιμνιοκεντρικὴ* ἐκ μέρους τῶν ποιμαινομένων πιστῶν ἀνάληψη, δηλαδή, ἰδιαίτερης εὐθύνης γιὰ τὸν δικό τους γάμο ἀλλὰ καὶ συμμετο-

χή τους στὴν ποιμαντικὴ γάμο καὶ οἰκογενείας ποὺ ἀσκοῦν οἱ ποιμένες. *Ποιμενοκεντρικὴ* μὲ μεγάλο γράμμα πι· ὅπου ἀρχὴ καὶ τέλος, Α καὶ Ω, κάθε ποιμαντικῆς προσεγγίσεως παραμένει ἡ *χωρο-χρονικὴ ἀρχὴ* ὅτι ὁ Κύριος ὡς Καλὸς Ποιμὴν εἶναι ἐγγύς, κοντὰ μας, δίπλα μας. Ὁ στίχος τοῦ Ἐλιοτ ἀπὸ τὴν «*Ἐρημὴ χώρα*» διαζωγραφίζει αὐτὴ τὴν ἐγγύτητα ποὺ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποκτᾶ βεβαιότητα πίστεως ὑπαινισσόμενος τὴν πορεία πρὸς Ἐμμαούς:

*«Ποιὸς εἶναι ὁ τρίτος ποὺ περπατεῖ πάντα
στὸ πλάϊ σου;*

*Ὅταν μετρῶ, εἶμαι μονάχα ἐγὼ καὶ σὺ
μαζί μου*

*Μὰ ὅταν κοιτάζω ἐμπρὸς τὸν ἄσπρο δρόμο
Ἐπάρχει πάντα κάποιος ποὺ περπατεῖ*

*στὸ πλάϊ σου
Γλιστρώντας τυλιγμένος σὲ καστανὸ μαν-
δύα,*

κουκουλωμένος...».

Ἡ «*ποιητικὴ*» αὐτὴ προσέγγιση ὠθεῖ τὴν Ἐκκλησία στὴ δική της ποιητικὴ καὶ πολυεπίπεδη δράση. Σὲ ἐπίπεδο Συνόδου, μὲ τὴ συγκρότηση Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς γάμου, οἰκογενείας προστασίας τοῦ παιδιοῦ καὶ δημογραφικοῦ προβλήματος, ἢ ὅποια μελετᾶ καὶ ἐρευνᾶ θέματα εἴτε μὲ ἀνάθεση τῆς Ἱ. Συνόδου εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Θὰ πρέπει, ὅμως, σύντομα ἢ Ἱ. Σύνοδος νὰ ἀποφασίσει καὶ νὰ προχωρήσει χωρὶς καθυστέρησης στὴ δημιουργία *ἑνὸς Ἰνστιτούτου (ἢ Κέντρου) Μελέτης καὶ Ἐρευνας Θεμάτων Γάμου καὶ Οἰκογενείας* ποὺ ἀπὸ καιρὸ τῆς ἔχει προταθεῖ. Τὸ Ἰνστιτούτο αὐτὸ θὰ ἔχει

μεταξύ άλλων αρμοδιοτήτων και την ευθύνη της καταρτίσεως ειδικών στελεχών για την ανάληψη έκ μέρους τους της διαποιμάνσεως του γάμου και της οικογενείας. Ήδη πιλοτικά ή Ειδική αυτή Έπιτροπή με την εύλογία της Ι. Συνόδου έχει θέσει σε λειτουργία στην έδρα της Ι. Μ. Φθιώτιδος, τη Λαμία, ένα Κέντρο Ποιμαντικής Γάμου και Οικογενείας. Για την υλοποίηση αυτού του σχεδίου ο σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Φθιώτιδος κ. Νικόλαος, ο οποίος τυγχάνει και Πρόεδρος της Ειδικής Συνοδικής Έπιτροπής, συνεργάζεται με τον υπεύθυνο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Ποιμαντικής Θεολογίας και Άγωγής» του Τομέα Χριστιανικής Λατρείας, Άγωγής και Διαποιμάνσεως του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνων. Στο πλαίσιο αυτό έχουν τεθεί οι βάσεις για τη λειτουργία ενός «Κέντρου Προετοιμασίας Γάμου». Και άλλες Ι. Μητροπόλεις έχουν επιδείξει το ενδιαφέρον τους για την επέκταση ενός τέτοιου θεσμού. Με πρωτοβουλία μάλιστα του όμιλούντος και τη συμμετοχή συνεργατών και μεταπτυχιακών φοιτητών του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών οργανώθηκε στο γυλό τραπέζι στο πλαίσιο του Πανελληνίου Συνεδρίου στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Άθηνων για την Έλληνική Οικογένεια με τίτλο: *Κέντρο προετοιμασίας γάμου, μια μορφή στήριξης της ελληνικής οικογενείας*.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τον τελευταίο καιρό υπάρχει ένα ενδιαφέρον και έκ μέρους της Έκκλησίας αλλά και άλλων φορέων για την κατάσταση της οικογενείας και τη στήριξή της σε έθνικό αλλά και παγκόσμιο επίπεδο. Αναφέραμε μόλις το συνέδριο που οργανώσε 3 με 6 Οκτωβρίου στην Άθήνα το Κέντρο για τη μελέτη της οικογενείας του Τομέα Ψυχολογίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικών και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνων. Είχε προηγηθεί 19 με 21 Σε-

πτεμβρίου του ίδιου έτους το Διεθνές Συνέδριο με τίτλο: *Η Οικογένεια στην 3η χιλιετία* (Καλύτερες οικογένειες για καλύτερο κόσμο), που οργανώθηκε από το Κέντρο Στήριξης Οικογενείας (Κ.Ε.Σ.Ο.) της Ι. Αρχιεπισκοπής Άθηνων. Σήμερα βρισκόμαστε στην ευχάριστη θέση να ολοκληρώνονται οι εργασίες του Δ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, με φορέα διοργάνωσης την Ειδική Συνοδική Έπιτροπή Λειτουργικής Άναγέννησης, για τον *Γάμο στην Όρθοδοξη Έκκλησία*. Οι έκδηλώσεις θα ολοκληρωθούν μέσα του προσεχούς Δεκεμβρίου με μία διεπιστημονική συνάντηση της Ειδικής Συνοδικής Έπιτροπής Γάμου και Οικογενείας που θα συζητήσει το θέμα: *Συζυγία και Τεκνογονία*.

Όπως αντιλαμβάνεσθε, τέτοιου είδους συνέδρια, συμπόσια, συναυτήσεις προετοιμάζουν κατά κάποιον τρόπο το έδαφος και μελετούν τα ζητήματα που απασχολούν όσους ασχολούνται με την Ποιμαντική Γάμου και Οικογενείας. Όπωςδήποτε δεν μπορούν να αναπληρώσουν την εργασία που θα έπωμισθεί το *Ίνστιτούτο*, για το οποίο κάναμε λόγο λίγο παραπάνω. Σε συνδυασμό όλοι και όλα μπορούν να προσφέρουν και να συμβάλουν με τις δυνάμεις τους στην μεγάλη υπόθεση της διαποιμάνσεως του γάμου και της οικογενείας ως θεσμών αλλά και των προσώπων που εμπλέκονται σε αυτούς. Άς σταθούμε όμως για λίγο στο *Κέντρο Ποιμαντικής Γάμου και Οικογενείας* που μπορεί να λειτουργήσει σε κάθε Μητρόπολη χρησιμοποιώντας τις τοπικές δυνάμεις της περιφέρειας.

Σε ένα *Κέντρο Ποιμαντικής Γάμου και Οικογενείας* μπορούν να αναπτυχθούν ποιικιλία υπηρεσιών με στόχο τη σωστή διαποίμανσή τους. Έκτός από την Προετοιμασία για το Γάμο, μπορεί να υπάρχει έπαφή με τα σχολεία και τους νέους, τα νεαρά και μεγαλύτερα ζευγάρια, να υπάρχει ενημέρωση ως προς τις παράνομες συμβιώσεις και να προλαμβάνονται τα διαζύγια, να καταρ-

τίζονται οί νέοι γονεῖς (Σχολές Γονέων) νὰ παρέχεται συμβουλευτική, νὰ ὑπάρχει φροντίδα γιὰ τὶς πρεσβυτέρες καὶ τὶς ἱερατικὲς οἰκογένειες, μέριμνα γιὰ τοὺς ἐν χηρεία διατελοῦντες· νὰ προβάλλονται στὰ βιβλιοπωλεῖα τῆς Μητροπόλεως κατάλληλα βιβλία γιὰ τὸ γάμο, τὴν οἰκογένεια, τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς νέους· νὰ ὀργανώνονται μεγάλες διαλέξεις κ.λπ. καὶ νὰ καταρτίζονται οἱ ὑπεύθυνοι ποὺ θὰ στελεχώσουν αὐτὲς τὶς ὑπηρεσίες.

**Συντονισμός, συνεργασία
καὶ κλιμάκωση τῶν ἐνεργειῶν**

Εἶναι εὐνόητο ὅτι θὰ πρέπει μὲ ἔγκριση τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ μὲ τὴν συνεργασία τῶν Ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ ὑπάρχει συντονισμὸς τῆς ὅλης αὐτῆς ἐργασίας καὶ ὀρθολογικὴ κλιμάκωση τῶν ἐπὶ μέρος ἐνεργειῶν. Ἰδιαίτερα δὲ ἐνσωμάτωση τῆς ἤδη ἀποκτηθείσης ἐμπειρίας ἀπὸ τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες. Ἀπαιτεῖται ἡ δημιουργία δικτύων πληροφορήσεως γιὰ τὴν καλύτερη ἐπικοινωνία καὶ διάθεση συνεργασίας καὶ διάχυσης τῆς ὑπάρχουσας γνώσης.

Ἡ ποιμαντικὴ προσέγγιση μὲσω τῶν Κέντρων Ποιμαντικῆς Γάμου καὶ Οἰκογενείας δὲ θὰ ἀφαιρέσει τὶς πρωτοβουλίες ἐφημερίων γιὰ τὴν καλὴ διαποίμανση τῶν προσερχομένων. Ὁ Ἐφημέριος εἶναι ἡ αἶχμη τοῦ

δόρατος τῆς μαχομένης Ποιμαντικῆς. Αὐτὸς μὲ τὴν ἐνσυνείδητη συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν στὴν μορφή αὐτῆ τῆς ποιμαντικῆς διακονίας θὰ ἀναλάβει τὸ λεπτὸ ἔργο τῆς διαποιμάνσεως. Αὐτὸς γνωρίζει τὶς οἰκογένειες ἀπὸ κοντὰ ἀρχίζοντας μὲ τὸν «ἐκκλησιασμὸ» τῶν νεογεννητῶν παιδιῶν, μὲ τὴν βάπτισή καὶ μὲ τὴν κατήχησή τους ὕστερα, μὲ τὸν ἁγιασμὸ τῶν σπιτιῶν τους, μὲ τὴν ἔκδοσιν πιστοποιητικῶν γιὰ τὸ γάμο καὶ τὴν προετοιμασία τους, τὴ σύζευξη, τὴ νοθεσία καὶ καθοδήγησή τους ὡς γονέων ἀλλὰ καὶ στὶς δυσκολίες τους, ὅταν ὡς πνευματικὸ τοῦ ἐμπιστεύονται τὰ προβλήματά τους. Αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνος ποὺ τοὺς συμπαρίσταται στὶς ἀρρώστιες τους καὶ στὸ θάνατο. Τὸ ὠραῖο

ποίημα τοῦ νεοέλληνα ποιητῆ ἀγκαλιάζει ὅλες αὐτὲς τὶς ἐνέργειες τῶν ἱερέων ποὺ παρ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς ἀλλαγές ποὺ ἔχουν ἐπέλθει ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει ἰσχὺ καὶ νὰ παλασιῶναι τὸ ἔργο τῶν ἱερέων ὡς πρὸς τὴν οἰκογένεια. Πέρα ἀπὸ τὶς ὁποιοσδήποτε διοικητικὲς ἢ θεσμικὲς ἀλλαγές ὁ ἱερέας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μὲ τὴν παρουσία του καὶ τὴν παρηρησία του ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ συνδετικὸς κρίκος ἐνορίας καὶ οἰκογενείας καὶ γι' αὐτὸ εἶναι μεγά-

λη ἡ εὐθύνη του ἀλλὰ καὶ ἡ εὐθύνη ὅλων μας νὰ τοῦ συμπαρασταθοῦμε στὸν δύσκολο ἀγῶνα του.

Ἐναν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ἀνοίγεται στὶς τέσσερις λειτουργίες τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας: τὴ μαρτυρία, τὴ λατρεία, τὴν

κοινωνία-έπικοινωνία, τή διακονία. Σέ κάθε μία από αυτές ό ποιμένας μπορεί νά προσεγγίσει ποιμαντικά τό μυστήριο τοῦ γάμου. Νά μεταδώσει τήν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας γιά τόν γάμο καί τήν οἰκογένεια. Νά ἐνημερώνει τοὺς νέους ὡς πρὸς τήν ιερότητα τοῦ δεσμοῦ τους. Νά τελέσει μέ ἄψογο τρόπο τίς ιερές ἀκολουθίες τοῦ ἀρραβώνα καί τοῦ στεφανώματος. Ἡ ὅλη τάξη πού θά ἐπικρατήσῃ στίς ιεροπραξίες θά βοηθήσῃ στοῦ νά λαμβάνει χώρα μία λατρεία πού νά δοξάζει τόν Θεό καί νά εἶναι στοῦ ὕψος τοῦ ἀνθρώπου. Νά εἰσέλθει σέ ἀγαθὴ διαπροσωπικὴ σχέση μέ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας καί νά ἀναπαύει τοὺς ἐρχομένους σέ αὐτὴν τὴν κοινωνία καί νά ἐπικοινωνεῖ μαζί τους. Νά διακονεῖ στίς ὑλικές τους ἢ καί στίς πνευματικές τους ἀνάγκες τοὺς χρεῖαν ἔχοντας ἐκείνους πού δὲν ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ἐχόντων καί κατεχόντων.

Περατώνοντας τὴν εἰσήγησή μου σέ αὐτὸ τό σημεῖο δὲν ἔχω τό αἶσθημα ὅτι ἐξάντλησα ὅλες τίς πτυχές τοῦ θέματος πού μοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ. Πιθανὸν νά μὴ τό προσήγγισα οὔτε καί κατὰ προσέγγισιν. Θὰ ἤθελα ὁμως νά μοῦ ἐπιτρέψετε νά διατυπώσω μία προγραμματικὴ σκέψη, πού ἰσχύει γιά κάθε ποιμαντικὴ ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκεῖνο πού ἀναμένεται καί ἀπαιτεῖται θά ἔλεγα σήμερα, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη ἐποχὴ, ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία εἶναι ἐγρήγορη καί νήψη γιά νά μπορεῖ νά διαλέγεται μέ τό ἐκαστοτε παρὸν καί διακρίνοντας τό μέλλον νά στηρίζε σωστὰ τὴ δράση της στοῦ σήμερα. Ἡ θεολογία της δὲν μπορεῖ νά συγκροτεῖται ἐρήμην τῶν ἀνθρωπίνων καταστάσεων καί νά μὴν περνάει στὴ ζωή. Ἐνα ἐρώτημα πού συνήθως τίθεται εἶναι καί τό ἀκόλουθο: «Στὴν ἀρχὴ τοῦ 21ου αἰῶνα ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ ἄραγε, νά δίνει ἀκόμη ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν καί σ' αὐτὰ πού ἀφοροῦν στοῦ γάμο καί τὴν οἰκογένεια;». Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἔχει τεθεῖ τό ἐρώτημα ἐξυπακούει ἕνα «ὄχι». Ἐγὼ ὁμως θά ἀντιρωτοῦσα: «γιατί ὄχι;» Βεβαίως

καί μπορεῖ! Ἄρκει νά ἀπαντᾷ στὰ ἐρωτήματα τοῦ σήμερα καί τοῦ αὔριο καί ὄχι μόνο τοῦ χθές... Καί χωρὶς μάλιστα τὴν αἴσθησιν ὅτι ἐξάντλει τό «πλάτος καί μῆκος καί βάθος καί ὕψος» τοῦ μυστηρίου...

Βιβλιογραφία

Γιά τὴ συγγραφὴ τῆς εἰσηγήσεως ὁ ὁμιλητὴς στηρίχτηκε κυρίως σέ ἔρευνές του γύρω ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴν γάμου καί οἰκογενείας. Μέ ἀφορμὴ μάλιστα τό παρὸν Δ' Πανελλήνιο Λειτουργικὸ Συμπόσιο ἀφιέρωσε τό μάθημα τοῦ ἐαρινοῦ ἐξαμήνου 2002 «Εἰδικὰ Θέματα Ποιμαντικῆς Γάμου καί Οἰκογενείας» τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Σπουδῶν Ποιμαντικῆς Θεολογίας καί Ἀγωγή τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας στὴν «Ποιμαντικὴ προσέγγιση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου». Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ κείμενα πού συμβουλευτήκαμε.

Ἐλιοτ Θ.Σ., *Ἡ ἔρημη χώρα καί ἄλλα ποιήματα*. Εἰσαγωγή, σχόλια, μετάφραση Γιώργου Σεφέρη, Ἀθήνα 1967.

Λιτοῦ Ἀνδρέα, *Φωτογράφοδα (ποιήματα)*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2000.

Σταυροπούλου Ἀ.Μ., *Ποιμαντικὴ προετοιμασία τῶν μελλονύμφων (προετοιμασία ἀγάπης)*, Ε.Κ.Κ.Ε., Ἀθήνα 1971.

Σταυροπούλου Ἀ.Μ., *Μυστήριον ἀγάπης - ἐκκλησία μικρά: ὁ γάμος εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν*, Ἀθήνα 1975 (ἀνάτυπον).

Σταυροπούλου Ἀ.Μ., *Θέματα γάμου καί οἰκογενείας*, στοῦ ἰδίου, *Στιγμιότυπα καί περιπλανήσεις σέ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας*, τεῦχος 3, Ἀθήνα 1985, σ. 111-153.

Σταυροπούλου Ἀ.Μ., *Μνήμη καί λήθη στὴ Θεία Λειτουργία*, ἐκδ. Λύχνος, Ἀθήνα 1989.

Σταυροπούλου Ἀ.Μ., *Ποιμαντικὴ γάμου καί οἰκογενείας πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ 21ου αἰῶνα*, ἐκδ. Ἰ. Μητροπόλεως Ἡλείας, Ἀθήνα 1999.